

Atlas świata Alexisa Huberta Jaillota – rarytas z Archiwum Głównego Akt Dawnych

Nieznana edycja

W 1681 r. ukazało się pierwsze wydanie dzieła „Atlas nouveau contenant toutes les parties du monde (...)”. W zbiorach kartograficznych Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie znajduje się egzemplarz tego wyjątkowego opracowania, jednak jego pochodzenie nie jest zbyt jasne.

Henryk Bartoszewicz

Z zapisu umieszczonego na stronie początkowej atlasu wynika, że stanowi on pierwsze wydanie niderlandzkie (z 1692 r.) dzieła francuskiego kartografa i wydawcy Alexisa Huberta Jaillota. Jednakże analiza formy i treści poszczególnych map nie potwierdza w pełni tej informacji. Umieszczenie egzemplarza wśród dotychczas znanych edycji „Atlas nouveau” wymaga prześledzenia życia i dorobku wydawniczego oraz kartograficznego Jaillota i jego współpracowników, a także kolejnych wydań atlasu.

• Rzeźbiarz wydaje atlas

A.H. Jaillot urodził się we Franche-Comté około 1632 r. Dokument z 1655 r. wymienia go jako „mistrza rzeźbiarza”. W 1657 r. osiedlił się w Paryżu razem ze swoim bratem Simonem uprawiającym ten sam zawód, a specjalizującym się w wyrobie krucyfików z kości słoniowej. Alexis Hubert został wówczas zatrudniony w nadwornej intendencji budowlanej z tytułem rzeźbiarza królewskiego. Ważnym wydarzeniem w jego karierze było małżeństwo zawarte w styczniu 1664 r. z Jeanne Berey, córką wydawcy i handlarza rycinami Nicolasa I Bereya. Po śmierci teścia w 1665 r. i szwagra Nicolasa II Bereya w 1667 r. Jaillot przejął prowadzoną przez nich firmę. Jednocześnie został opiekunem trzech małoletnich synów swego zmarłego teścia. Jednego z nich, Clauda Augusta, oddał na naukę do mistrza liternictwa i grawera Louisa Serraulta. Wiele lat później wykształcony już w sztuce grawerunku C.A. Berey wyrył tablice „Atlas nouveau”.

1. Strona dedykacyjna „Atlas nouveau”

Według inwentarza pośmiertnego sporządzonego przez wdowę po Nicolasie II Bereyu w grudniu 1667 r. A.H. Jaillot i jego żona odziedziczyli instrumenty pomiarowe i materiały o treści geograficznej, w tym 13 globusów, mapy wydane przez Bereya, widoki miast i atlasy, co było wówczas majątkiem ogromnej wartości. Jaillot postanowił dobrze spożytkować odziedziczone kartografika, czego skutkiem był między innymi spór z Piotrem

Duvaliem o prawo wyłączności do: mapy Francji sporządzonej na 6 arkuszach, mapy świata i jednoarkuszowej mapy świata, które zostały wykonane dla Bereya. W 1670 r. Jaillot, noszący cały czas tytuł rzeźbiarza królewskiego, stał się także wydawcą map. Zawarł z kartografem Guillaumem Sansonem kontrakt na sporządzenie 18 map, które były załącznikiem „Atlas nouveau”.

7 marca 1672 r. został wydany przywilej dla wszystkich dzieł G. Sansona i jego ojca Nicolasa Sansona (1600-1667), najwybitniejszego siedemnastowiecznego kartografa francuskiego, geografa Ludwika XIV oraz założyciela francuskiej szkoły kartograficznej (tzw. szkoły z Dieppe). Dokument precyzował, ile map ma zawierać przyszły „Atlas nouveau”. Jaillot otrzymał także zezwolenie na 20 lat rytowania pierwowrysów map królestwa Sabaudii i „innych map świata i nieba”. Zaangażował wówczas rytownika François Coumartina, którego nazwisko nie pojawiło się jednak na mapach, oraz zawarł kontrakt z Louisem Cordierem, rytownikiem liter.

Od 1672 r. Jaillot i G. Sanson ściśle ze sobą współpracowali. Wydawca był bardzo wymagający co do jakości przekazywanych mu map. Żądania Jaillota spowalniały pracę Sansona, który domagał się dodatkowych 8 miesięcy na zakończenie prac kartograficznych. W tej sprawie zawarli oni w marcu 1674 r. nową umowę. „Atlas nouveau” ukazał się 1681 r. (pierwsze wydanie francuskie). 20 lipca 1686 r. Jaillot otrzymał tytuł geografa królewskiego. W tym czasie doszło do zerwania współpracy z G. Sansonem. Dlatego żadna nowa mapa tego kartografa nie wzbogaciła trzeciego wydania atlasu w 1689 r.

Oryginał Atlasu świata A.H. Jaillota znajduje się w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, natomiast jego cyfrowa wersja w wysokiej rozdzielczości jest obecnie dostępna na naszym portalu Geoforum.pl. Dzięki uprzejmości dyrekcji Archiwum każdy może więc podziwiać to unikatowe kartograficzne dzieło.

2. Mapa Szwajcarii (fragm.), 1693 r., G. Sanson, A.H. Jaillot

• Kartograficzny biznes

Z zapisu na stronie tytułowej „Atlas nouveau” wynika, że autorem dzieła jest A.H. Jaillot, ale był on tylko wydawcą, a prawie wszystkie mapy wykonał G. Sanson. Jedynie mapy: Franche-Comté, Królestwa Sabaudii, Królestwa Sycylii i Neapolu, są anonimowe i dedykowane przez Jaillota delfinowi Francji (tytuł hrabiego Delfinatu w latach 1349-1830 posiadali francuscy następcy tronu; przysługiwał on najstarszemu synowi króla). Dedykacja ta znajduje się w tytule 25 map udekorowanych herbami delfina. Projekt atlasu Jaillot przygotował już w 1670 r. Pozyskanie G. Sansona, opracowanie i publikacja 46 map pierwszej edycji (1681 r.) zajęło 10 lat. Mapy ukazywały się sukcesywnie od 1672 do 1680 r. Tablice wykonano w latach 1677-81.

Wydanie drugie (1684 r.) i trzecie (1689 r.) „Atlas nouveau” były niemal identyczne, zwiększył się jednak nakład dzieła. Różnica występowała w tytularze autora-wydawcy. W egzemplarzu z 1689 r. do nazwiska A.H. Jaillota dodano tytuł geografa królewskiego, który nosił on od trzech lat. Ponadto do edycji tej dołączono 32 mapy Holandii (i na jednym arkuszu granicę z Niemcami), nowy spis treści wyrytowany przez Clauda Augusta Bereya, legendy map, a także plan Wiednia. Wydanie z 1689 r. liczyło 79 map i było ostatnią edycją francuską.

Działalność wydawnicza, zwłaszcza kolejna edycja „Atlas nouveau”, przyniosła Jaillotowi zarówno zaszczyty, jak i ogromne korzyści finansowe. Jego majątek powiększyło zawarcie w 1676 r. drugiego małżeństwa z Charlotte Orbanne, córką bogatego producenta perfum, która wniosła 8000 liwrow posagu. W 1697 r.

Jaillot kupił dochody nadzorca królewskiego z wód i lasów Melun i polowań w Fontainebleau.

Jednocześnie kontynuował wydawanie map i coraz częściej sam je także podpisywał. W „Atlas Français” z 1695 r. dwie trzecie map jest opatrzonych jego nazwiskiem, a tylko jedna trzecia to redukcje starych map Sansona. Można wątpić, czy Jaillot, rytownik i wydawca nieposiadający wykształcenia matematycznego i geograficznego, mógł samodzielnie sporządzać mapy. Bez wątpienia korzystał jedynie z dokumentów przyznających mu prawo własności map wykonanych przez innych autorów, o co oskarżał go Didier Robert de Vaugondy w swoich „Essai sur l’histoire de la géographie” (Paryż, 1750).

W 1700 r. Jaillot kupił od inżyniera Jeana Baptiste Louisa Franquelina oryginały map rękopiśmiennych Ameryki Północnej z Kanadą, Nową Francją i „wielką rzeką Saint Laurent”, które miały służyć do sporządzenia odbitek miedziorytniczych.

A.H. Jaillot zmarł w 1712 r. Jego pośmiertny inwentarz dowodzi, że do końca życia publikował kartografika ze starych zbiorów Bereya, którego plansze wyceniono na 830 liwrow. Wydawał i sprzedawał nie tylko mapy, ale także ryciny religijne, portrety i grafiki.

• Edycje niderlandzkie

W latach 90. XVII w. „Atlas nouveau” wydawał Peter Mortier w Amsterdamie. Nie znamy podstawy prawnej tych edycji. Nie można wykluczyć, że czynił to w porozumieniu z Jaillotem lub może G. Sansonem. Mortier i jego współnik – księgarz i wydawca Marc Huguetan – opublikowali 3 edycje atlasu. Dwie pierwsze w 1692 r. i 1696 r. Trzecia, która jest uwa-

żana za ostatnią, nie ma daty. Jeden egzemplarz edycji z 1698 r. (czwartej?) figuruje w katalogu Sotheby nr 064, Atlases, maps and printed books, 3-4 nov. 1980. Pierwsze wydanie niderlandzkie jest wierną reprodukcją wydania francuskiego, a nazwisko Mortiera nigdzie nie figuruje. Natomiast edycja uważana za ostatnią zawiera w tytule przeważającej liczby map adnotację „A Amsterdam, chez Pierre Mortier et compagnie”.

Większość map „Atlas nouveau” w wydaniach Mortiera i Huguetana to wierne kopie edycji francuskich. Pierwszą wskazówką, która pozwala odróżnić je od oryginału, jest data ich wydania – późniejsza niż 1690 r. W drugiej edycji została ona poprawiona na 1695 lub 1696 r., a w trzeciej najczęściej usunięta. Drugi element identyfikacji polega na ocenie faktury rytowania, która w edycjach holenderskich jest gorszej jakości.

Mortier skompletował i rozszerzył „Atlas nouveau”. Każde z trzech wydań niderlandzkich atlasu składało się z dwóch tomów. Edycję opatrzoną datą 1692 r. tworzyło 99 map, 18 tabel geograficznych, 54 tabele alfabetyczne oraz 184 widoki i plany. Opublikowana cztery lata później wersja składała się ze 111 map, 18 tabel geograficznych, 81 tabel alfabetycznych i 18 stron tekstu. Wydanie niedatowane atlasu Jaillota obejmuje 168 map, 18 tabel geograficznych i 20 stron tekstu.

• Nieznane wydanie w AGAD

Przechowywana w zbiorach kartograficznych Archiwum Głównego Akt Dawnych w Warszawie jednotomowa edycja „Atlas nouveau” różni się od dotychczas znanych wydań niderlandzkich. Tę edycję atlasu Jaillota – czy raczej jego plagiat,

3. Mapa Anglii (fragm.), niedatowana, F. de Wit

4. Mapa Anglii (fragm.), 1696 r., G. Sanson, A.H. Jaillot

podobnie jak inne wydania niderlandzkie – otwiera strona tytułowa i strona dedykacyjna dla delfina Francji (ryc. 1), obie opatrzone datą 1692 r. Trzecia ozdobna karta przeznaczona na spis treści atlasu „Table des cartes etc. Du Sr. Sanson. Conteneus Dans ce vollume” pozostała niewypełniona. Do atlasu dołączona jest luźna karta zawierająca spis treści i indeks map.

W jednym tomie oprawnym w skórę znalazło się 91 map (w tym jedna wielkoskalowa – plan Wiednia i okolic) sygnowanych nazwiskami G. Sansona i A.H. Jaillota. 83 z nich to kartografika z wydania z 1692 r., na jednej mapie widnieje data 1693 r., na sześciu – 1696 r., a jedna jest niedatowana. Integralną część atlasu stanowią: tabela odległości między najważniejszymi miastami w Europie, 7 tabel geograficznych, 12 tabel podziałów administracyjnych i 61 tabel alfabetycznych.

W tomie tym zamieszczono także 42 mapy, w tym 2 wielkoskalowe (plany Gdańska i twierdzy Philipsburg nad Renem), tabelę historyczno-geograficzną państw i krajów europejskich oraz 4 grafiki innych twórców. Autorami 28 map są dwaj niderlandzcy wydawcy, rytownicy i kartografowie: Frederik de Wit (założyciel wydawnictwa de Wit w Amsterdamie, 1610-1698) i jego syn Frederik de Wit (1630-1706). Po dwie mapy wykonali wydawcy i kartografowie niderlandzcy Nicolas Vischer (1618-1679) oraz Theodore Danckerts (1663-1727), a także wybitny norymberski wydawca, rytownik i kartograf Johann Baptist Homann (1663-1724). Autorami pojedynczych map byli: norymberski wydawca i kartograf Christoph Riegel (publikował w latach 1688-1742), niemiecki wydawca, rytownik i kartograf Gabriel Bodenehr (1673-1765), niemiecki matematyk, geograf, podróżnik i dyplomata Adam Olearius

(Ölschläger lub Oehlschlaeger, 1603-71) oraz francuski kartograf i wydawca Jean Baptiste Nolin (1657-1708). W przypadku czterech map autor pozostaje nieznan.

Najprawdopodobniej większość z tych 42 map stanowiła integralną część niezwanej edycji „Atlas Nouveau”. Jeśli przyjąć, że zachowany na luźnej karcie, zapewne wcześniej pozostającej w oprawie, spis map i tabel powstał w wydawnictwie i tamże według niego ręcznie były paginowane mapy i tabele, to przechowywany w AGAD egzemplarz nieznanego wydania atlasu składał się z 212 kart, w tym: karty tytułowej, karty dedykacyjnej, tabeli map, 92 map sygnowanych nazwiskiem Sansona i Jaillota (brakuje karty 109 zawierającej mapę rzeki Dunaj), 28 map de Witów, dwóch map Vischera, dwóch Danckerts, jednej mapy Nolina, dwóch map anonimowych, tabeli odległości między najważniejszymi miastami w Europie, 7 tabel geograficznych, 12 tabel podziałów administracyjnych i 61 tabel alfabetycznych. Pozostałe mapy sporządzone przez Oleariusa, Bodenehra, Riegela i Homanna oraz kartografika, na których brak jest nazwiska autora, a także osiemnastowieczne grafiki z całą pewnością zostały doklejone później, po oprawieniu atlasu, poza oficyną wydawniczą.

Istnieje jednak różnica pomiędzy 91 mapami Sansona i Jaillota oraz 80 tabelami (geograficznymi, podziałów administracyjnych i alfabetycznymi) a tabelą odległości między najważniejszymi miastami w Europie (w języku niemieckim), a także pozostałymi mapami objętymi spisem na luźnej karcie. Pierwsza grupa map i tabel została odbita z płyt miedzianych, które był rytowane z dużą precyzją i starannością, na grubym papierze wysokiej jakości. Faktura śladów rytowania jest gruba i wyraźna.

Zwraca uwagę jednolita szata graficzna (ramki i kartusze) oraz liternictwo. Wyjątek stanowi mapa Szwajcarii wydana z datą 1693 r. na arkuszu o wymiarach 96 x 61,8 cm (r. 73,5 x 53,5 cm) w skali około 1:513 000, na której umieszczone zostały herby miast tego kraju (ryc. 2). Pozostałe mapy wykonano mniej doskonałą techniką miedziorytniczą na gorszym papierze, nie zachowując jednolitej szaty graficznej. Nawet kartusze map z warsztatu de Witów nie zostały sporządzone według podobnego wzorca, chociaż ich rysunek i kolorystyka są bardzo interesujące.

•Wiele map, wiele skal

Przechowywany w zbiorach AGAD egzemplarz atlasu jest typowym przykładem tego rodzaju wydawnictw z końca XVII w. Natomiast od innych znanych wydań tego dzieła różni się umiejscowieniem w tomie niektórych map, głównie kontynentów. W pozostałych edycjach (zarówno francuskich, jak i niderlandzkich) po mapie świata i mapie Europy umieszczono mapy pozostałych kontynentów. W przypadku prezentowanego wydania mapy Azji, Afryki, Ameryki Północnej i Ameryki Południowej umieszczono na końcu tomu.

Jeśli przyjąć, że mapy zawarte w spisie znajdującym się na oddzielnej karcie stanowiły całość dzieła, to zastanawiające jest włączenie do jednego wydania atlasu dwóch map tego samego terytorium sporządzonych przez różnych autorów. Uczyniono to w kilku przypadkach. Mapom Anglii, Dominium Utrechtu i Węgieł autorstwa Sansona i Jaillota towarzyszą mapy tych krajów opracowane przez de Witów, a w przypadku Czech obok mapy Sansona i Jaillota umieszczono mapę anonimową. Ponieważ różnią się one treścią, można przypuszczać, że wydaw-

L'EUROPE distinguée suivant l'estendue de ses principales Parties, savoir LES ISLES BRITANNIQUES, LA SCANDINAVIE, LA MOSCOVIE, LA FRANCE, L'ALLEMAGNE, LA Pologne, L'ESPAÑE, L'ITALIE, et LA TURQUIE en EUROPE ET DANS CES PARTIES SONT REMARQUÉS LES EMPIRES, MONARCHIES, ROYAUMES, ESTATS, et REPUBLIQUES, QUI PARTAGENT PRESENTEMENT L'EUROPE. *Dressé sur les Mémoires les plus Nouveaux. Par le Sr. Sanson Geographe ord' du Roy*

5. Mapa Europy, 1692 r., G. Sanson, A.H. Jaillot

LES ESTATS DE LA COURONNE de POLOGNE, subdivisés en leurs PALATINATS, avec le ROYAUME DE LITHUANIE, LE GRAND DUCHÉ DE LITHUANIE, LES DUCHÉS DE PRUSSE, MAZOVIE, SAMOGITIE, LES PROVINCES DE VOLHYNIE, ET DE PODOLIE, ou est compris L'UKRAINE ou PAYS DES COSAQUES, sur des mesures les plus communes réçues.

6. Mapa Rzeczypospolitej, 1692 r., G. Sanson, A.H. Jaillot

ca chciał w ten sposób wzbogacić treść atlasu. Różnice są najbardziej widoczne na kartografiach ukazujących terytorium Anglii. Sieć osadnicza na mapie de Wita (ryc. 3) jest dużo bogatsza niż na mapie Sansona-Jaillota (ryc. 4). Ta druga przypuszczalnie jest przeróbką mapy Anglii Nicolasa Sansona, ojca Guillaume'a. W przypadku pozostałych podwójnych map można stwierdzić, że wzajemnie się uzupełniają.

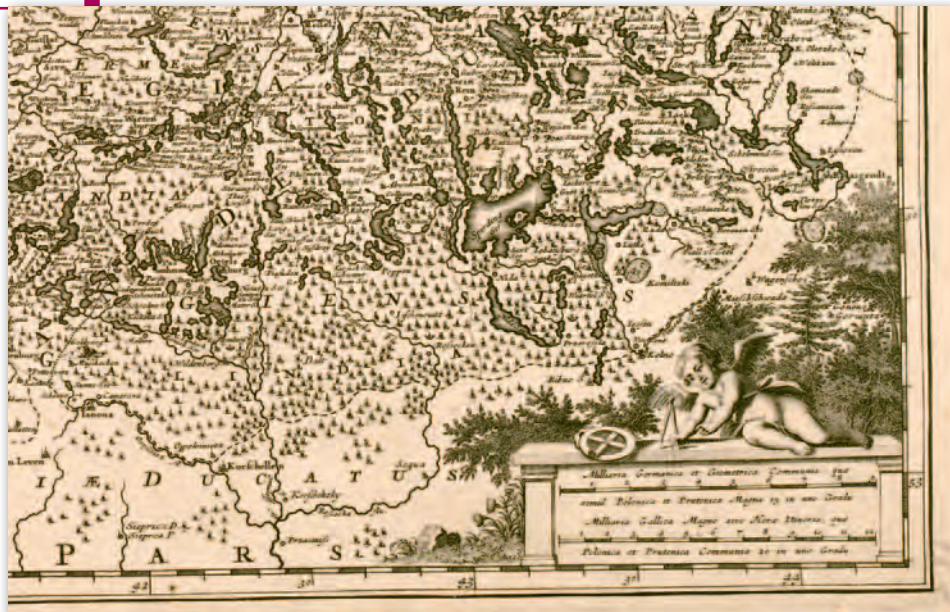
Spośród 91 map G. Sansona i A.H. Jaillota 69 wydrukowano z płyt miedzianych na podwójnych stronach formatu 96 x 61,8 cm i 22 na stronach pojedynczych, a plan Wiednia i okolic na arkuszu o wymiarach 64 x 54,5 cm. Pozostałe mapy zostały wydrukowane na arkuszach o różnych wymiarach, w większości zbliżonych do formatu atlasu. Jedynie dwie z nich posiadają wielkość bliską podwójnemu formatowi – mapa Węgier autorstwa F. de Wita i mapa rzeki Wołgi sporządzona przez Oleariusa.

Skala map G. Sansona i A.H. Jaillota – w zależności od zasięgu terytorialnego – waha się od pomniejszenia ponaddwunastomilionowego (mapy kontynentów, np. Afryki w skali ok. 1:12 850 000) do stutysięcznego (mapa dominium Utrechtu, skala ok. 1:127 000). Mapy większych państw europejskich zostały sporządzone w skali w przybliżeniu 1:1 500 000, mniejszych zaś – 1:500 000.

● Kalifornia wyspa

„Atlas nouveau”, podobnie jak wszystkie wcześniejsze i późniejsze tego typu dzieła, otwiera „Mappe Monde”, która wraz z mapami kontynentów ukazuje obraz świata znany w XVII wieku. O ile kształt Europy i Afryki przedstawiono dosyć wiernie, to mniej poprawnie została ukazana Azja, zwłaszcza jej część północno-wschodnia. Zaskakująco dobrze w porównaniu z atlasami wcześniejszymi, zwłaszcza szesnastowiecznymi, zaprezentowano zarys Ameryki Południowej. Natomiast najmniej precyzyjnie G. Sanson wykreślił Amerykę Północną. W miarę poprawna jest jedynie linia Wschodniego Wybrzeża. Natomiast Kalifornię przedstawiono jako wyspę. Mapa ta jest najprawdopodobniej kopią mapy Ameryki Nicolasa Sansona.

Jeszcze gorzej ukazano na mapach kontynentów ich obraz topograficzny. Najmniej zastrzeżeń budzi ówczesna wiedza geograficzna o Europie, a także o północnej Afryce oraz zachodniej i południowej Azji. Natomiast w przypadku pozostałych terytoriów Afryki i Azji oraz obu Ameryk – im dalej od linii brzo-wej, tym bardziej obraz ukazany różni się od rzeczywistości.

7. Mapa Prus (fragm.), niedatowana, F. de Wit

● Wiernie oddana Europa

Mapa Europy Sansona-Jaillota (ryc. 5) z egzemplarza przechowywanego w AGAD jest opatrzona datą 1692 r. Została sporządzona na arkuszu papieru o wymiarach 96 x 61,8 cm (r. 85 x 51,8 cm) w skali około 1:12 700 000. W ramce zaznaczono siatkę kartograficzną. Tytuł mapy umieszczono w ozdobnym kartuszu zwieńczonym herbem delfina Francji, charakterystycznym dla map Sansona i Jaillota. W prawym dolnym rogu usytuowane są podziałki liniowe opisane w milach: włoskich, angielskich, francuskich, hiszpańskich, polskich, niemieckich, duńskich, norweskich, węgierskich i drogowych oraz w wiorstach moskiewskich. Mapa obejmuje zasięgiem cały kontynent od Wysp Kanaryjskich, Madery i Hiszpanii na zachodzie, do Uralu, Jeniseju i ujścia Wołgi na wschodzie oraz od Islandii i Nowej Ziemi na północy, po afrykańskie wybrzeże Morza Śródziemnego. Ogólny zarys kontynentu europejskiego został przedstawiony poprawnie. Prawidłowo ukazano sieć hydrograficzną: morza, główne rzeki i jeziora. Miejscowości oznaczono kilkoma rodzajami sygnatur. Wykreślono granice państw i prowincji. Na mapie zastosowano ozdobną czcionkę różnej wielkości dla opisania nazwami zarówno obiektów geograficznych (np. morza, rzeki i miejscowości), jak i państw oraz krain.

Mapę Europy w „Atlas nouveau” wzbogacono tabelami: geograficzną kontynentu i odległości między głównymi miastami europejskimi obejmującą 114 ośrodków. W opisywanym egzemplarzu zachował się natomiast jedynie fragment tabeli geograficznej zawierającej spis państw europejskich podzielonych na trzy regiony oraz zestawienie więk-

szych miejscowości ułożonych według struktury regionalnej i administracyjnej.

● Rzeczpospolita w szczegółach

Większość map państw europejskich, w tym Polski (ryc. 6), wydrukowano z płyt miedzianych na podwójnych stronach formatu atlasu. Mapa Rzeczypospolitej w skali około 1:1 650 000 (Korona i Wielkie Księstwo Litewskie, r. 85,5 x 52,5 cm), opatrzona datą 1692 r., jest przeróbką mapy Polski Nicolasa Sansona z 1655 r. Podczas jej sporządzania G. Sanson wykorzystał zapewne także inne kartografiki ziem polskich wykonane przez swojego ojca i jego współpracowników. Zasięgiem obejmuje terytorium od Odry na zachodzie do dorzecza Dniepru i miejscowości Worotin w Rosji na wschodzie i od Zatok Ryskiej na północy do miejscowości Tokaj na Węgrzech na południu. Na marginesach mapy znajduje się siatka kartograficzna, natomiast w jej górnym lewym narożniku umieszczono ozdobny kartusz zawierający tytuł mapy „Etats de Pologne (...)”, nazwiska Sansona i Jaillota oraz dedykację dla delfina Francji, a w górnym prawym narożniku kartusz z podziałkami liniowymi opisanymi w milach: włoskich, francuskich, niemieckich, węgierskich, polskich, polskich drogowych, ukraińskich i wiorstach rosyjskich. W prawym kartuszu, poniżej podziałek liniowych, są także objaśnienia znaków, którymi na mapie opisano miejscowości-siedziby (stolice): archidiecezji, diecezji, województw, powiatów i miasta uniwersyteckie. Miasta i osiedla zaznaczono sygnaturami różnymi się wielkością i rysunkiem w zależności od charakteru obiektu. Największym walorem mapy jest przejrzyste wykreślona i dobrze opisana sieć hydrograficzna. Pasma Karpat przedstawiono metodą kopczyków. Za-

8. Mapa Wołgi, niedatowana, A. Olearius

znaczono także większe obszary leśne. Kolorowymi liniami wykreślono granice państwowe i granice województw. Ponadto na mapie umieszczono nazwy prowincji i województw.

Tabela geograficzna Polski z 1693 r. składa się z dwóch części. Pierwsza przedstawia podział Korony i Litwy na prowincje, natomiast druga – spis miejscowości według prowincji i województw. Ponadto większość miast i osiedli dodatkowo pogrupowano według nazw rzek, nad którymi są położone.

• Przy okazji Prus

Spośród map krajów zamieszczonych w prezentowanym atlasie, które ukazują część ziem polskich, na uwagę zasługuje niedatowana mapa Prus autorstwa Frederika de Wita (ryc. 7) sporządzona na arkuszu o wymiarach 48,5 x 61,7 cm (r. 57 x 43, 8 cm), w skali około 1:795 000. „Mapa Ducatus Prussiae (...)” obejmuje obszar od Rummelsburga (Miastka) na zachodzie do Rajgrodu na wschodzie i od Memla (Kłajpedy) na północy do Rypina w ziemi dobrzyńskiej na południu. Na marginesach znajduje się siatka kartograficzna. Tytuł mapy i nazwisko autora zostały umieszczone w ozdobnym kartuszu z trzema tarczami herbowymi. W lewym górnym rogu znajduje się legenda zawierająca objaśnienia 19 znaków topograficznych, którymi na mapie oznaczono: główne miasta prowincji, miasta duże otoczone murami, miasta otoczone murami, miasta, dwory ze wsią parafialną, dwory z folwarkiem, wsie parafialne, wsie albo folwar-

ki, zamki, klasztory, opustoszałe parafie, opustoszałe zamki, kuźnie, siedziby biskupstw, miejsca bitew, pałacyki myśliwskie, miejsca zjazdów sejmików, stolice powiatów, stolice siedzib zarządów oraz objaśnienia 8 skrótów literowych. W prawym dolnym rogu widnieje skala liniowa w milach niemieckich i wielkich milach galijskich. Sieć osadnicza przedstawiona na mapie Prus de Wita jest znacznie bogatsza aniżeli na mapie Rzeczypospolitej Sansona-Jaillota, co jednak nie ograniczyło jej czytelności. Dokładniej wykreślono także rzeki i jeziora, większe z nich opisano nazwami. Zróznicowanie terenu przedstawiono metodą kopczyków, a zalesienie rysunkami grup drzew.

• Doklejone cenne mapy

Kartografika doklejone do przechowywanego w AGAD egzemplarza „Atlas nouveau” są mapami wartościowymi, sporządzonymi przez znanych, a nawet wybitnych kartografów (J.B. Homann). Jednakże za najbardziej interesującą zarówno ze względu na osobę autora, jak i treść należy uznać niedatowaną mapę Wołgi (o wymiarach r. 114 x 39,5 cm) mimo zastrzeżeń do jej dokładności. Adam Olearius podczas podróży Wołgą od Niżnego Nowogrodu do jej ujścia do Morza Kaspijskiego w 1635 r. zrobił liczne rysunki rzeki. Szkice te i inne materiały przywiezione z pobytu w Rosji w latach 1634-37 posłużyły temu niemieckiemu podróżnikowi, dyplomacie i kartografowi do opracowania mapy, która obejmuje bieg Wołgi od ujścia Oki aż po del-

tę rzeki i wybrzeże Morza Kaspijskiego. Na mapie umieszczono też panoramy dwóch dużych miast nadwołżańskich (Saratowa i Astrachania) oraz liczne rysunki: ludzi, domów, statków, zaprzęgów, zwierząt, drzew i roślin uprawnych (ryc. 8). Widoki Saratowa i Astrachania wykonane przez Oleariusa były także publikowane jako samodzielne prace.

Egzemplarz „Atlas nouveau” znajdujący się w zbiorach kartograficznych AGAD różni się zawartością od znanych dotychczas wydań niderlandzkich tego dzieła. Trudno ustalić dokładną datę jego powstania. Jest on zapewne kompilacją map z wydań atlasu, które ukazały się w Amsterdamie w latach 1692-96. W XVII i XVIII wieku powstawały tego typu edycje atlasów, praktykowano również doklejanie map do dzieł kartograficznych wcześniej opublikowanych i oprawionych.

Dr Henryk Bartoszewicz

Literatura:

- Buczek K., Dzieje kartografii polskiej od XV do XVIII wieku. Zarys analityczno-syntetyczny, Wrocław-Warszawa-Kraków 1963;
- A list of geographical atlases in the Library of Congress, with bibliographic notes, comp. under direction of F. L. Phillips, vol. I-IV, Washington 1909-58;
- Pastoureau M., Les atlas français, XVIe-XVIIe siècles: repertoire bibliographique étude, Paris 1984;
- Polonia. Atlas map z XVI-XVIII wieku, wstęp historyczny S. Alexandrowicz, opisy map L. Szaniawska, red. J. Ostrowski, Warszawa 2005;
- Shirley R.W., The Mapping of the World. Early Printed World Maps 1472-1700, London 1983;
- Sirko M., Zarys historii kartografii, Lublin 1999.